

BİR TEFSİR KAYNAĞI OLARAK İBN HİŞÂM'IN es-SÎRESİ

Dr. Mustafa Özel*

IBN HISHAM'S AL-SIRA AS A SOURCE OF TAFSIR

In the early history of Islam, Islamic sciences seems to be all interrelated. Therefore, one can find the works written in the first centuries containing valuable information in many subjects. Here, in this article, it is to show that Ibn Hisham's al Sira serves a good example of this kind of works. Al Sira contains three kinds of material for the Qur'anic interpretations: a) Reports about the occasions of revelation (asbab al-nuzul); b) Material about the unusual expressions and words in the Qur'an (Gharib al-Qur'an); c) Ibn Hisham's own interpretations of certain texts in the Qur'an.

Anahtar Kelimeler:

İbn Hişam

Tefsir

Kaynak

Kur'an

Kur'ân'ın sözlü ve yazılı açıklamaları çeşitli eserlerde yer almıştır.¹ İslâmî ilimlerin oluşum sürecinin başını, hadisin çekmesi hasebiyle, tefsir başlangıç aşamasında sözkonusu ilmin bir alt birimi olarak ortaya çıkmıştır.² Hadise ait eserlerdeki Peygamber'e (s.a.v.) ve onun sahabilerine ait Kur'ân yorumları, Tefsir ilmi süreç içinde kendi sahasını oluşturdukça, kendine ait eserlere aktarılmıştır. Bunun yanında, müstakil Tefsir eserlerinin dışında, çeşitli alanlara ait, örneğin siyer, kitaplarda da Tefsirle ilgili rivayet ve yorumları bulmak mümkündür. Biz bu makalede İbn Hişam'ın (ö. 218/833)

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksekokulu, İzmir.

¹ Örneğin Peygamber'den (s.a.v.) gelen rivayetlerin bulunduğu yerler için bkz. Muhammed Abdurrahim, *et-Tefsîru'n-Nebevî*, Kahire 1992, s. 18-34.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara 1986, s. 110.

es-Sîre'sine³ bu açıdan bir yaklaşımda bulunacak, böylelikle ilk üç asırda belirli bir alanda yazılmış olan eserlerin çeşitli açılardan değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmiş olacağız.

Önce tefsire ait bilgilerin, siyer gibi bir alanda bulunmasının nedenleri üzerinde durmak istiyoruz. İslâmî ilimlerin oluşması ve bunlara dair eserlerin yazılmasının Hicrî II. asrın başlarına tekabül ettiği söylenebilir. Bundan dolayı herhangi bir ilim dalında yazılan eserde diğer sahalarla ilgili bilgilere rastlamak mümkün olmuştur. Ayrıca malumdur ki; İslâmî ilimler birbirleriyle çok yakından, içerden bir ilişki ağına sahiptir. Tefsiri hadisten, hadisi fıkıhtan, fıkıhı kelâmdan kesin olarak ayırmak zordur. Bu iç ilişki ağı, her bir alanı diğeri ile zorunlu olarak ilgilendirmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki en önemli kaynak şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ancak aşağıda daha detaylı olarak görüleceği üzere, İbn Hişâm'ın Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ile ilgili ayetleri zikredip geçmemesi, bunları çeşitli biçimlerde açıklaması, üstelik bunun büyük bir yekûn tutması bizi böyle bir yazıyı kaleme almaya sevk etmiştir.

es-Sîretü'n-Nebeviyye'deki tefsir malzemesini üç başlık altında toplamak mümkündür: a) Nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetler, b) Garîbu'l-Kur'ân başlığı altında toplanabilecek açıklamalar, c) Ayetler hakkında doğrudan yapılan yorumlar. Söz konusu eseri tefsir ilmi açısından okumaya başladığımızda, önümüze çıkacak olan malzemenin sebab-i nüzûl ağırlıklı olacağını düşünmüştük. Kitabı bitirdiğimizde ise; yukarıdaki başlıklarda ifade edilen konuların önemli bir hacme sahip olduğunu gördük. Onun için es Sîre'yi önce bu üç açıdan değerlendirip daha sonra da, esere Konulu Tefsir bağlamında bir yaklaşımda bulunacağız.

a) Nüzûl Sebepleri ile İlgili Rivayetler

Kaynaklarda nüzûl sebepleri hakkında ilk eserin Buhârî'nin (ö. 256/870) hocası Ali b. el-Medinî (ö. 234/848) tarafından yazıldığı ifade edilmekte ise de⁴, bu konuda günümüze ulaşan en eski eser Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-Nüzûl*'üdür. Kur'ân'ın anlaşılıp açıklanmasında nüzûl sebeplerinin bilinmesinin önemi büyüktür⁵. İlk devirlerde yazılan çeşitli ilimlere ait

³ İbn Hişâm'ın hayatı ve es-Sîre ile ilgili İslâm ve batı dünyasında yapılan çalışmalar için bkz. Fayda, Mustafa, *İbn Hişâm*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1999, XX, 71-73.

⁴ Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zünûn*, İstanbul 1971, I, 76.

⁵ el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1991, s. 8.

eserlerin taranıp bu konudaki rivayetlerin tespit edilerek hadis ilmi ve usûlü açısından değerlendirilmesi, bu Kur'ân ilmi dalının daha da zenginleşmesi bakımından önemli görünmektedir.

Nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlere geçmeden önce, İbn Hişâm'ın bunları şu ifadelerle verdiğini belirtmek istiyoruz: ⁶وفيه أنزل الله، ⁷وفيه أنزل الله، ⁸أنزل عليه في قولهم، ⁹أنزلت هذه الآية، ¹⁰ففيه نزلت، ¹¹فأنزل الله عليه.

es-Sîre'de yer alan bu konudaki rivayetler iki türdür: a) İsim belirterek yaptığı nakiller, b) İsim belirtmeden, doğrudan yaptığı nakiller.

Birinci durumla ilgili üç örnek zikretmek istiyoruz:

İlk olarak onun İbn Abbas'tan (ö. 68/687) Bakara suresinin ¹²وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُومِينَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي نَفْسَهُ ayetlerinin nüzûl sebebi olarak naklettiği şu rivayeti aktarıyoruz: " Mersed ve Âsım'ın da içinde bulunduğu seriyyenin başına söz konusu olay geldiğinde, münâfikların kimileri şöyle demişti: 'Şu ölenlere ne yazık! Keşke çoluk çocuklarıyla beraber otursalardı, arkadaşlarının (Peygamber'in) mesajını iletmeselerdi!' Münafıkların bu sözlerinden, o grubun elde ettiği hayırdan dolayı Allah şunları indirdi."¹³

Bir diğeri ise; rivayet zinciri ile birlikte, İbn İshak'tan (ö.150/767) ¹⁴وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكُمْ إِلَّا بِاللَّهِ وَكَلَّا تَحْزَنُ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ayetlerinin ¹⁵müsle yapılmaması hakkında nâzil olduğunu bildiren rivayettir.

⁶ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye. (thk. Mustafa Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdulfafîz Şelebî), Kâhire 1955, I, 13.

⁷ İbn Hişâm, a.g.e., I, 80.

⁸ İbn Hişâm, a.g.e., I, 291.

⁹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 392.

¹⁰ İbn Hişâm, a.g.e., II, 311.

¹¹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 311.

¹² Bakara, 2, 206-207. (Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetiştir, o ne kötü bir yataktır. İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır. Allah kullarına şelkatlidir.)

¹³ İbn Hişâm, a.g.e., II, 174..

¹⁴ Nahl, 16, 126-128. (Eğer ceza vermek isterseniz, size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabredersiniz. and olsun ki; bu, sabredenler için daha iyidir.)

¹⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 96.

Bu konuda zikredeceğimiz son örnek ise; Ebû 'Ubeyde'den (ö.210/825) yaptığı, *لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ* ayetinin¹⁶ umrenin kaza edilmesi hakkındaki rivâyettir¹⁷.

İkinci durumla ilgili olarak önce şu örneği zikredeceğiz. O, 'Alâk, 96, 9-19. ayetlerin Ebû Cehl b. Hişâm'ın sarfettiği bazı sözler üzerine indirildiğini söylemektedir¹⁸.

Bu hususta kaydedeceğimiz diğer bir misal de şudur: O, müşriklerin Peygamber'in (s.a.v.) söylediği sözleri, kendisine hristiyan bir alimin öğrettiği hususunda ileri geri konuşmaları üzerine *وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ* ayetinin¹⁹ indirildiğini haber vermektedir²⁰.

İbn Hişâm'ın nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetleri verirken bazen rivayet zincirini zikrettiği²¹, bazen de doğrudan ayetin kim/ne hakkında indirildiğini söylediği²² görülmektedir. Kimi durumlarda da bir ayetin nüzûlu hakkında birden fazla rivayete yer vermekte, bunların hangisinin doğru olduğunu Allah'ın bildiğini söylemekte, bir tercihte bulunmamaktadır²³.

İbn Hişâm'ın bazı sebab-i nüzûl rivayetlerinde Vâhidî ile örtüştüğü/mutabakat ettiği görülmektedir²⁴. es-Sîre'de yer alıp da, Vâhidî'nin kitabında bulunmayan nakillere de rastlanılmaktadır²⁵.

Son olarak müellifin bu konuda İbn İshak'tan bir hayli rivayette bulunduğu söylenmelidir.

b) Garîbu'l-Kur'ân Başlığı Altında Toplanabilecek Açıklamalar

Kur'ân tefsirinde kelimelerin harfî/sözlük anlamlarının bilinmesi büyük anlam taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki, ilk asırlarda yazılan tefsire dair

¹⁶ Feth, 48, 27. (Yemin olsun ki, Allah, Peygamber'inin rüyasının gerçek olduğunu tasdik eder.)

¹⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 372-373.

¹⁸ İbn Hişâm, a.g.e., I, 311.

¹⁹ Nahl, 16, 103. (And olsun ki, 'Muhammed'e kesinlikle bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz.)

²⁰ İbn Hişâm, a.g.e., I, 393.

²¹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 475.

²² İbn Hişâm, a.g.e., I, 418.

²³ İbn Hişâm, a.g.e., I, 547.

²⁴ Krş., İbn Hişâm, a.g.e., II, 119, Vâhidî, a.g.e., s. 128-129; İbn Hişâm, a.g.e., II, 205. Vâhidî, a.g.e., s. 192-193.

²⁵ Krş., İbn Hişâm, a.g.e., II, 245, Vâhidî, a.g.e., s. 352.

eserler içinde Me'âni'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân gibi başlıklar taşıyan kitaplar önemli bir miktardadır. İbn Hişâm, tarihçiliğinin yanısıra, tarihî olayları anlatırken kimi durumlarda bir müfessir gibi manâsı anlaşılması zor olan bazı Kur'ân kelimelerini okuyucular için izah etmenin gerekli olduğunu düşünerek bunları açıklamıştır. Onun bu yönünü şöyle bir tasnifle göstermeye çalışacağız: a) Başkalarından yaptığı nakiller, b) Kendisinin doğrudan yaptığı izahlar.

Başkalarından yaptığı rivayetleri şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

aa) Bakara suresinin *وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيٍّ وَإِنَّهُمْ لَا يَظُنُّونَ* ayetindeki²⁶ *illâ emâniyye*'yi, Ebû Ubeyde'den yaptığı şu nakille açıklamaktadır: " *illâ emâniyye*", "illâ kırâeten"²⁷ demektir. Şöyle derler: "Onlar yazmayı bilmezler fakat okumayı bilirler".²⁸

ab) O, İbn Ebî Necîh'in (ö. 131/748) Nisâ suresinin *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْحَيْتِ وَالطَّاغُوتِ* ayetindeki²⁹ "*cibt*"i sihr, "*tâğût*"u da şeytan olarak izah ettiğini söylemektedir.³⁰

ac) Müellif, Âl-i İmrân *وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ* ayetindeki³¹ "*aklâmehüm*" kelimesini, Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî'nin (ö.110/728) şöyle izah ettiğini aktarmaktadır: "Aklâmehüm, sihâmehüm demektir, yâni, kur'a çekiştikleri oklar anlamına gelir. (Kur'ada) Zekeriyâ'nın oku çıktı ve Meryem'i bağına bastı."³²

Onun Kur'ân'daki garîb kelimelerle ilgili açıklamaları bir de şu şekilde tasnif edilebilir:

a) Kur'ândan bir ayeti istişhâd ederek izâh ettikleri, b) Arap şiirinden bir beyti istişhâd ederek açıkladıkları, c) Doğrudan, herhangi bir istişhâda baş vurmaksızın tefsir ettikleri.

²⁶ Bakara, 2, 78. (Onların bir bölümü ümmî idi. Onlar kitabı bilmezlerdi, bildikleri sadece *emâniyye* idi. Onlar ancak vehim içindedirler.)

²⁷ *Meneye*'den türeyen *temennâ*'nın kırâat anlamına gelmesiyle ilgili olarak bkz. Seyyid Ahmed Abdulvâhid, *Kur'ân-ı Kerim'de Okuma (Kırâat) Lafızları*, (çev. Yard. Doç. Dr. Ali Akpınar), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 1998, Sayı:2, s. 231-235.

²⁸ İbn Hişâm, a.g.e., I, 537-538.

²⁹ Nisâ, 4, 51. (Kendilerine kitap verilenlerin *cibt* ve *tâğût*'a inandıklarını görmedin mi?)

³⁰ İbn Hişâm, a.g.e., I, 572.

³¹ Âl-i İmrân, 3, 44. (Sen, onlar çekişirken yanlarında değildin.)

³² İbn Hişâm, a.g.e., I, 580.

a) Ayetle istişhâdî: O, Cin suresinin *وَآتَهُ كَانَ رَجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ* ayetindeki³³ "*rehekâ*"nın anlamlarını verirken bu kelimenin bir manâsının da "haml" olduğunu söylemektedir. Bu, bir adamın diğerine söylediği şu sözün mastarıdır: "رَهَقْتُ الْإِثْمَ وَالْعَسْرَ" Bu, حملت الإثم demektir. Bu ise şu manâya gelmektedir: "والعسر الذي حملتني حملا شديدا حملت الإثم" Allah'ın Kitâbında şöyle buyurulmaktadır: "فخشينا أن يرهقهما طغيانا وكفرا" (Kehf, 18, 80)³⁴

b) Şiirle istişhâdî: İbn Hişâm, *وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ* ayetindeki³⁵ "*şetâtâ*"nın anlamının aşırı gitmek, hakkı çiğnemek ve aşmak odugunu ifade ettikten sonra buna A'şâ Benî Kays b. Sa'lebe'nin şu beytini delil getirmektedir: "لا يئھون ولا يئھی نوي شطط كالطعن يذهب فيه الزيت" ³⁶و الفتل

c) İştishâdsız açıklama: O, *أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي* ayetindeki³⁷ "*kisefâ*" hakkında şöyle demektedir: "*Kisef*, azabdan parçalar demektir. Tekili *kisfetün*'dür. Bu, *sidretün-siderün* gibidir. Aynı zamanda *kisf*'in tekilidir."³⁸

es-Sîretü'n-Nebeviyye'de garîb kelimeler hakkında bir hayli izah bulunmaktadır. Bunları, inşaallah ileride müstakil bir çalışma olarak ele almayı düşünmekteyiz.³⁹

³³ Cin, 72, 6. (Gerçekten bir takım insanlar, cinlerin bazılarında sığınurlardı. Bu onların azgınlıklarını artırdı.)

³⁴ İbn Hişâm, a.g.e., I, 206.

³⁵ Kehf, 18, 14. (Ve onların kalplerini pekiştirdik. Durup şöyle demişlerdi: 'Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir, O'nu bırakıp başka bir tanrıya yalvarmayız, yoksa and olsun ki, batıl söz söylemiş oluruz.')

³⁶ İbn Hişâm, a.g.e., I, 304.

³⁷ İsrâ 17, 92. (Yahut iddia ettiğin gibi, göğü tepemize parça parça '*kisefen*' düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin.)

³⁸ İbn Hişâm, a.g.e., I, 310.

³⁹ Bu çalışmayı hazırlarken, Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili izahların çokluğu, bizde, bu konuda bir çalışma yapma düşüncesine yol açtı. Elinizdeki çalışmayı bitirdikten sonra, "*Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân Müstehracen min Sîreti İbn Hişâm*" başlığı altında bu izahları alfabetik olarak derledik. Râğib el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *Müfredâr*'ı ile Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö.666/1267) *Tefsîru Garîbu'l-Kur'ân*'ı ile yaptığımız mukayese neticesinde İbn Hişâm'ın farklı açıklamalarının olduğunu tesbit ettik. Ayet ve hadislerin tahriclerini yaptık. Bu esnada Muhammed Fuad Abdulbâki'nin Buharî'nin *Sahih*'i üzerine benzer bir çalışma yaptığımıza muttali olduk. Elinizdeki makale, Dergi Yayın Kurulu tarafından hakemlere gönderildikten sonra, gelen

c) Ayetler Hakkında Doğrudan Yapılan Yorumlar

İbn Hişâm zaman zaman ayetlere yorumlar da getirmektedir. Bunları da iki şekilde ele almak mümkündür:

a) Ayet ya da ayetin bir bölümü ile ilgili izahlar: Buna Enfâl suresindeki *أَيُّ لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ عَنْ دِينِهِ*,⁴⁰ *وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً* şeklinde açıklamasını örnek olarak verebiliriz.⁴¹

b) Ayet grubu hakkında yaptığı icmâlî açıklamalar: Buna da *إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ* (101)⁴² *لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا شَاءُوا مُنْقَلَبُونَ* ayetlerinden⁴² sonra yaptığı aşağıdaki yorum misal olarak zikredilebilir: "Yani İsa b. Meryem, Uzeyr ve diğer Allah'a itaat üzere yaşayan ancak sapıtanların Allah'ı bırakıp da kendilerini rabler edindiği papaz ve rahiplerdir."⁴³

İbn Hişâm'ın Kaynakları

İbn Hişâm'ın tefsir kaynaklarına bakıldığında, bu alanda en önemli eserin İbn İshâk'ın es-Sîre'si olduğu görülmektedir. Yukarıda yaptığımız üçlü tasnifin her birinde kendisinden nakillerde bulunmaktadır. Bunlar içinde ağırlığı nüzûl sebepleri oluşturmaktadır. Daha önce sebep-i nüzûl ile ilgili örnek verdiğimiz için burada yalnızca ayetlerin doğrudan tefsiri ve garîb kelimeler hakkındaki izahlarına örnek vereceğiz.

O, İbn İshâk'ın *أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا* ayetini⁴⁴ şöyle tefsir ettiğini nakletmektedir: "Kullara huccet olarak sunduğum deliller arasında bundan daha hayret verici olan vardır."⁴⁵

raporların birinde Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun "*İbn Hişâm ve Sîre'sindeki Garîbu'l-Kur'ân'ı*" adıyla A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi'nde (Ankara 1977, Sayı: 3, s. 1-28) bir makalesinin yayımlanmış olduğu bildirildi. Sayın Prof. Dr. İ. Cerrahoğlu bu çalışmasında kelimeleri ilk sureden son sureye doğru sıralamış olup, makalenin başında İbn Hişâm ve Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili 6 sayfa bilgi vermiştir. Ve bu garîb kelimeleri, bazı eserlerle de mukayese etmiştir.

⁴⁰ Enfâl, 8, 39. (Onlarla *fitne* kalmayınca kadar savaşın.)

⁴¹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 468.

⁴² Enbiyâ, 22, 101-102. (Yaptıklarına karşılık katımızdan kendileri için iyi şeyler yazılmış olanlar, işte onlar cehennemden uzak tutulanlardır. Cehennem uğultusunu duymazlar. Canlarının istediği şeyler içinde temelli kalırlar.)

⁴³ İbn Hişâm, a.g.e., I, 359-360.

⁴⁴ Kehf, 18, 9. (Yoksa sen ey Muhammed! Mağara ve Kitap ehlini şaşılacak ayetlerimizden mi sandın?)

Onun adı geçen bilginden yaptığı diğer bir tefsir nakli de وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ayetiyle⁴⁶ ilgilidir: "Onlar Allah yolunda cihâd edip onun hakkını yerine getirerek kendilerini O'na satmışlar ve bu yolda ölmüşlerdir."⁴⁷

Yine onun İbn İshâk'tan وَاللَّهُ قَلِيلٌ وَكَلُّ الْمُؤْمِنِينَ ayetinin⁴⁸ tefsirinde şunu naklettiğini görmekteyiz: "Mü'minlerden her kimde zayıflık varsa, bana tevekkül etsin, benden yardım dilesin, ben de ona yardım edeyim, onu savunayım. Onu bir yere getireyim, onu niyetine göre güçlendireyim."⁴⁹

İbn Hişâm, İbn İshâk'tan Garîbü'l-Kur'ân'la ilgili rivayetlerde de bulunmaktadır. Örneğin; onun Ahzâb, 33, 26. ayetindeki "صِيَاصِي" yi 'içinde buldukları kale ve surlar' olarak açıkladığını haber vermektedir.⁵⁰

İbn Hişâm'ın ikinci önemli kaynağı Ebû Ubeyde'dir. Yazarın ondan çoğunlukla garîb kelimelerin izahı sadedinde istifâde ettiği görülmektedir. O, Ebû Ubeyde'nin كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ayetindeki⁵¹ 'ü 'bakır, kurşun gibi eritilen herşey' olarak açıkladığını söylemektedir.⁵²

⁴⁵ İbn Hişâm, a.g.e., I, 303. Bu rivayet, eksik olarak basılan İbn İshâk'ın es-Sîre'sinde yer almamaktadır. Krş. İbn İshâk, es-Sîre, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981/1401, s. 182-183.

⁴⁶ Bakara, 2, 207. (İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır.)

⁴⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 175. Bu rivayet İbn İshak'ta bulunmamaktadır.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3, 122. (Müslümanlar yalnızca Allah'a güvensinler.)

⁴⁹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 106. Bu rivayet de İbn İshâk'ta yer almamaktadır.

⁵⁰ İbn Hişâm, a.g.e., II, 249. Bu nakil de İbn İshâk'ta bulunmamaktadır.

⁵¹ Duhân, 44, 45. (İnkarcı kitap ehlinin yurtlarında hurma ağaçlarını 'line' kesmeniz veya onları kesmeyip gövdeleri üzerinde ayakta bırakmanız Allah'ın izniyledir. Allah yoldan çıkanları böylece rezillîğe uğratar.)

⁵² İbn Hişâm, a.g.e., I, 363. Bu nakil, Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında yer almamaktadır. Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân, (thk. M. F. Sezgin), ys. 1970, II, 209. Bu durum bazı araştırmacıların (Örneğin, M. F. Sezgin, Mecâzü'l-Kur'ân, Muk. S. 18; Taleb, Seyyid Abdulhamid, Garîbü'l-Kur'ân, Kuveyt 1986, s. 127) Ebû Ubeyde'nin Kur'ân'a dair eserlerini tartışırken ileri sürdükleri, onun bugün elimizde bulunan Mecâzü'l-Kur'ân adlı kitabından başka bir eserinin olmadığı, kendisine çeşitli isimlerle nispet edilenlerin sözkonusu kitap olduğu yolundaki görüşlerini çürütmekte, adı geçen yazarın başka eserlerinin varlığını güçlendirmektedir.

Başka bir yerde ise; İbn Hişâm onun *مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْتَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْوهَا قَائِمَةً* ayetindeki *لَيْتَةٍ* kelimesini 'iyi, kaliteli olmayan bir tür hurma ağacı' olarak izah ettiğini nakletmektedir.⁵⁴

Son zamanlarda, özellikle oryantalistlerin Kur'ân'ın nüzûlü, kronolojisi üzerine yaptıkları çalışmalardan sonra, nüzûl sırasına göre Kur'ân'ın tefsir edilmesi konusu gündemde bulunmakta, bu konuda tartışmalar yapılmaktadır. İbn Hişâm'ın eseri, Peygamber'imizin (s.a.v.) hayatını konu edindiği için, o, Kur'ân ayetlerini nüzûl sırasına göre tefsir etmiş olmaktadır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ilk inen ayetlerin, Alak suresinin ilk beş ayeti olduğunu söylemektedir. Ancak bu ayetlerin izahı sadedinde bir şey dememektedir.⁵⁵ Onun ilk tefsir ettiği sure, vahyin üç yıl kesilmesinden sonra ilk inen sure olan Duhâ suresidir.⁵⁶ Yazarın kitabında en son zikredip tefsir etmediği ayet ise; Nisâ, 4, 94. ayettir.⁵⁷

Bu konuda son olarak İbn Hişâm'ın es-Sîre'sinde hangi sureleri, kısmen veya tamamen, tefsir ettiğine temas etmek istiyoruz. Görebildiğimiz kadarıyla bunlar Fîl, Kureyş, Duhâ, Şuarâ, Müddessir, Hıcr, Kehf, İsrâ, Tebbet, Enbiyâ, Zuhruf, Duhân, Nahl, Kevser, Enfâl, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Haşr, Nûr, Ahzâb, Feth, Mümtetine ve Tevbe sureleridir.

Şimdi de sözkonusu eseri Konulu Tefsir açısından değerlendirmek istiyoruz⁵⁸. Günümüzde tefsir çevrelerinde daha bir önem ve yaygınlık kazanmış olan Konulu Tefsir'in tarihine, bir nebze de olsa, değinmenin yararlı olacağını zannediyorum. Bu tarz tefsirle ilgili geçmişten örnekler verilirken, genelde, Kur'ân ilimlerinin herhangi bir dalına ait eserler zikredilmiştir. Bunlar Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin (ö. 117/735) Kitâbü'n-Nâsih ve'l-Mensuh'u,⁵⁹ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân'ı,⁶⁰ Ebû

⁵³ Haşr, 59, 5.

⁵⁴ İbn Hişâm, a.g.e., II, 193.

⁵⁵ İbn Hişâm, a.g.e., I, 237.

⁵⁶ İbn Hişâm, a.g.e., I, 241-242. Fîl ve Kureyş sureleri, fîl olayı anlatılırken açıklanmıştır.

⁵⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 626.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Dumlu, Ömer, *İbn Teymiyye ve Konulu Tefsir*, İzmir 1999, s. 51-60.

⁵⁹ el-Umerî, Ahmed Cemal, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Kahire 1986, s. 51.

⁶⁰ Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem* (çev. Salih Özer), Ankara 1993, s. 34.

Cafer en-Nahhâs'ın (ö. 338/949) Kitâbü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh'u gibi eserlerdir. Her ne kadar ayetin ayetle tefsiri bağlamında, bu konuyla ilgili bazı şeyler söylenmişse de, bunlar doyurucu seviyede değildir. Dirayet yoluyla yapılan tefsirlerde, bir konudaki ayetlerin ilk geçtiği yerde değerlendirildiği bir vakıdır.⁶¹ Bunlarda adı konmayan bir konulu tefsir uygulaması vardır. İşte, önceki alimler arasında bunu en iyi gerçekleştirenlerden biri, İbn Hişâm'dır. O, yahudileri, hıristiyanları, Bedir ve Uhud savaşlarını anlatırken, çeşitli surelerdeki ilgili bazı ayetleri, mushaftaki sıraya göre, Bakara'dan sona doğru açıklamaktadır.

Örneğin, Kur'ân'ın ne zaman indirildiği konusunu yorumlarken Bakara, 2, 185, Kadr, 97, 1-5 ve Duhân, 44, 1-5 ayetlerini topluca zikretmektedir.⁶² Bu konuyu daha iyi anlatan başka bir örnek ise; yazarın Kur'ân'da yahudi ve münafıklarla ilgili Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Tevbe surelerinin bazı ayetlerini bir araya getirip bunları açıklamasıdır.⁶³

Sonuç:

Görüldüğü üzere, aslında bir siyer kitabı olan es-Sîre içinde, tefsir ilminin birkaç alanıyla ilgili azımsanmayacak ölçüde malzeme bulunmaktadır. Bu husus, diğer ilim dalları için de geçerlidir. İlk döneme ait eserlerin farklı açılardan okunması, hem İslâmî ilimler tarihinin doğuş ve gelişiminin tespiti, hem de bu ilimlerin kaynaklarının artması bakımından önem arz etmektedir.

⁶¹ Örnek olarak bkz. Cassâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut 1993, I, 373-395; er-Râzî, Fahreddin, et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut 1997, I, 266-269.

⁶² İbn Hişâm, a.g.e., I, 240.

⁶³ İbn Hişâm, a.g.e., I, 530-572.

BİBLİYOGRAFYA

- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail , *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara 1986.
- İbn Hişam ve Sire'sindeki Garîbu'l-Kurân'ı* A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977, Sayı: 3.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zünûn*, İstanbul 1971.
- Dumlu, Ömer, *İbn Teymiyye ve Konulu Tefsir*, İzmir 1999.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. M. F. Sezgin), ys. 1970.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız Şelebî), Kâhire 1955.
- Fayda, Mustafa, *İbn Hişâm, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999.
- İbn İshâk, *es-Sîre*, (thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981/1401.
- Muhammed Abdurrahim, *et-Tefsîru'n-Nebevî*, Kahire 1992.
- Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem* (çev. Salih Özer), Ankara 1993.
- er-Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 1997.
- Seyyid Ahmed Abdulvâhid, *Kur'ân-ı Kerim'de Okuma (Kırâat) Lafızları*, (çev. Yard. Doç. Dr. Ali Akpınar), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 1998, Sayı:2.
- Taleb, Seyyid Abdulhamid, *Garîbü'l-Kur'ân*, Kuveyt 1986.
- el-Umerî, Ahmed Cemal, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdûî*, Kahire 1986.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1991.